

การสร้างภาพแบบบาติก

ความหมายและความเป็นมา

การสร้างภาพแบบบาติก (batik) หมายถึง การสร้างภาพหรือลวดลายบนผ้าแบบหนึ่งด้วยวิธีกันไม่ให้สีติดด้วยเทียน เมื่อนำผ้าไปย้อมหรือระบายสี สีจะติดที่ผ้า เฉพาะบริเวณที่ไม่ได้กันไว้ด้วยเทียน นิยมเรียกวิธีการนี้ว่าบาติก ในภาษาชวา เรียกว่า ปาเต๊ะ การสร้างภาพแบบบาติกนี้มีมานานกว่า ๒,๐๐๐ ปีแล้วแต่ไม่สามารถที่จะทราบแหล่งกำเนิดที่แท้จริงได้ หลักฐานที่พบนอกจากทางทวีปเอเชียกลางและตะวันออกเฉียงใต้แล้วยังพบที่ญี่ปุ่นและแอฟริกาด้วย ประมาณศตวรรษที่ ๑๖ และ ๑๗ ตูภาพสตรีในตระกูลสูงของชาวอินโดนีเซียเป็นผู้ที่ริเริ่มทำผ้าบาติก ต่อมาชาวดัตช์ได้นำผ้าบาติกจากอินโดนีเซียไปเผยแพร่ที่ยุโรป จึงแพร่หลายมากขึ้น ในอเมริกาก็ให้ความสนใจอย่างมาก เพราะวิธีการสร้างภาพแบบบาติกนี้เป็นงานศิลปะที่ทำทวยความคิดสร้างสรรค์มาก สามารถที่จะนำมาผลิตเป็นงานด้านศิลปะประยุกต์ในรูปแบบของผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพราะให้สีและลวดลายแปลกแตกต่างไปจากวิธีการพิมพ์และการเขียนด้วยสีมาก การสร้างลวดลายบนผ้าแบบบาติกในประเทศไทยนั้น นิยมทำกันมากแถบทางตอนใต้ของประเทศไทย ได้แก่ ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส เป็นต้น ผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากวิธีการดังกล่าวนี้ นิยมทำเป็นแบบอุตสาหกรรมทั้งในครอบครัวและโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีผลิตภัณฑ์ที่มีรูปแบบแปลกแตกต่างกันไปตามนักออกแบบที่ได้สร้างสรรค์งานประเภทนี้ขึ้น

กรรมวิธีในการสร้างภาพแบบบาติก

การสร้างภาพแบบบาติกมีวัสดุและวิธีการสังเขปดังต่อไปนี้
วัสดุ ได้แก่

๑. ผ้า ผ้าที่ควรเลือกใช้ผ้าที่สามารถย้อมสีติด

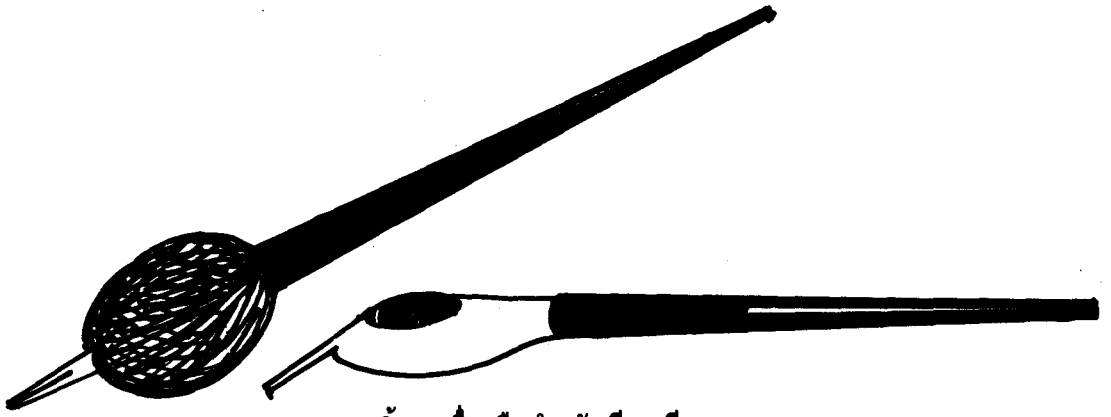
ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสอดคล้องระหว่างสีที่ใช้กับชนิดของผ้า เพราะผ้าบางชนิดต้องใช้กับสีประเภทใดประเภทหนึ่งเท่านั้น ผ้าที่นิยมในการสร้างลายผ้าแบบบาติกนี้ได้แก่ ผ้าฝ้าย ผ้าลินิน และผ้าไหมเป็นต้น เพราะผ้าดังกล่าวสามารถย้อมกับสีชนิดย้อมเย็นได้ ส่วนผ้าที่มีใยสังเคราะห์อื่น ๆ มักใช้วิธีการย้อมร้อนจึงไม่ค่อยนิยมใช้ แต่ก็สามารถทำได้ โดยเลือกสีชนิดที่สามารถย้อมติดผ้าชนิดนั้นได้ การที่นิยมย้อมเย็นกับการสร้างภาพแบบบาติกนี้ก็เพราะต้องใช้เทียนในการกันสีเพื่อให้เกิดลวดลายบนผ้า ดังนั้น ถ้าใช้กับสีชนิดย้อมกับน้ำร้อนเทียนก็จะย้อมละลายด้วยจึงไม่ค่อยนิยม

ผ้าที่ใช้ไม่ควรหนาจนเกินไป เพราะเทียนไม่สามารถซึมผ่านทะลุไปอีกด้านหนึ่งได้ เมื่อนำไปย้อมจะทำให้สีซึมผ่านผ้าบริเวณนั้นทำให้ลายลบเลือนไป ผ้าที่นิยมและมีจำหน่ายทั่วไปได้แก่ ผ้าป่านมัดสน ผ้าลินิน ชนิดริมเขียว หรือจะใช้ผ้าไหมชนิดเนื้อบางก็ได้

๒. เทียน ใช้เขียนหรือพิมพ์ลายเทียนลงบนผ้า ก่อนที่จะนำไปย้อม เทียนดังกล่าวมีส่วนผสมของขี้ผึ้ง (wax) กับพาราฟิน (parafin) ในอัตราส่วนเหมาะสม ถ้าไม่ต้องการให้ลายแตก (crack) มากควรจะใช้อัตราส่วนของขี้ผึ้งมากกว่าพาราฟิน หากต้องการให้ลายแตกมากก็ควรใช้ส่วนผสมที่มีพาราฟินมากกว่า

๓. สีย้อม ต้องเป็นสีประเภทย้อมเย็น มีจำหน่ายตามร้านขายเครื่องเคมีภัณฑ์หรือร้านที่จำหน่ายวัสดุย้อมโดยเฉพาะ ได้แก่ สี แวท คายส์ (vat dyes) และ สิริแอคทีฟ คายส์ (reactive dyes) เป็นต้น

๔. กรอบสำหรับขึงผ้า มีไว้สำหรับขึงผ้าเวลาเขียนลาย เพราะในการเขียนลายนั้น เมื่อเทียนซึมลงด้านล่างของผ้าอาจจะไปติดกับวัสดุอื่น ๆ ได้หากนำผ้าวางบนโต๊ะหรือสิ่งของอื่น ๆ ดังนั้นจึงนิยมขึงผ้าแล้วเขียนลายก่อนนำไปย้อม

ชานติง : เครื่องมือสำหรับเขียนเทียน

๕. เครื่องมือสำหรับเขียนลาย ได้แก่ พู่กัน หรือชานติง (tjanting) ซึ่งมีลักษณะคล้ายปากกาทำด้วยทองเหลือง มีช่องทางให้น้ำเทียนไหลออกมาเวลาเขียนหรือบางที่เป็นไม้ปลายเป็นทองเหลืองผ่าซีก ให้มีช่องน้ำเทียนไหล สูงขึ้นจากปากทองเหลืองพันด้วยเชือกเพื่อให้อุ้มน้ำเทียน ชานติงบางชนิดมีลักษณะเป็นกาเล็ก ๆ เวลาเขียนก็เทน้ำเทียนออกจากพวยกา ลากวาดไปตามที่ออกแบบไว้ (ดูภาพข้างบน)

๖. โคะพิมพ์ลาย ในกรณีที่ต้องการใช้วิธีสร้างลายด้วยการพิมพ์ส่วนมากจะใช้บล็อก หรือปาดเทียนลงบนช่องทะลุของแม่พิมพ์ (stencil) จำเป็นต้องมีโคะเพื่อใช้ในการดังกกล่าว โคะที่ใช้ต้องแข็งแรง และที่สำคัญต้องปูพื้นด้วยวัสดุที่ไม่ติดเทียน บางแห่งใช้กาบกล้วยบุโคะเพื่อป้องกันไม่ให้เทียนติดพื้นโคะ

๗. เคาสำหรับทำเทียนละลาย มักใช้เคาที่ไม่มีเปลวเพื่อป้องกันการลุกไหม้ นำเทียนใส่ภาชนะแล้วตั้งบนเคาจนเทียนละลายเป็นน้ำเทียน สามารถใช้เขียนหรือพิมพ์ลายได้

๘. อ่างน้ำสำหรับข้อม มักใช้กระละมั่งเคลือบขนาดพอเหมาะกับผ้าที่ใช้ข้อม นอกจากนั้นก็มักมีเหล็กใช้หนีบผ้าขณะข้อมด้วย

ขั้นตอนการสร้างภาพแบบบาติก

๑. นำผ้ามาทำความสะอาดด้วยการซักเพื่อให้ไขมันและแป้งที่ติดอยู่กับผ้าหลุดออก นำไปผึ่งแดดแล้วรีดให้เรียบเพราะผ้าบางชนิดมีสารที่ทางโรงงานผลิตผ้าเคลือบผ้าไว้เพื่อให้ดูขาวสะอาดจึงจำเป็นต้องขจัดสิ่งเหล่านี้ออกให้หมดด้วยการซัก ทั้งนี้เพื่อให้เทียน

ไหลซึมได้สะดวก ลวดลายก็จะคมชัดขึ้น การทำความสะอาดผ้าย่างกล่าว หากต้องการให้ผ้าสะอาดหมดจดจริง ๆ ควรใช้วิธีด้อมกับสารเคมี ซึ่งได้แก่ โซดาแอซ, โซดาไฟและสบู่เทียม สำหรับผ้าฝ้าย ส่วนผ้าไหมจะใช้สบู่เทียมกับโซดาแอซ โดยใช้สัดส่วนของสารเคมีแต่ละชนิด ๑ กรัม ค่อน้ำ ๑ ลิตร ด้อมใช้อุณหภูมิ ประมาณ ๑๐๐ องศาเซลเซียส ๑ ชม. แล้วจึงนำผ้าไปซักน้ำสะอาดผึ่งให้แห้ง และรีดให้เรียบร้อยพร้อมที่จะเขียนลายได้

๒. การเตรียมน้ำเทียน ใช้ขี้ผึ้ง ๑ ส่วน และพาราฟิน ๔ ส่วน หากต้องการให้มียอยแตกมาก ๆ ก็ผสมพาราฟินในสัดส่วนที่มากขึ้นแล้วนำไปตั้งบนเคาที่มีความร้อนประมาณ ๑๒๐-๑๔๐ องศาเซลเซียส ความร้อนดังกล่าวจะทำให้เทียนละลายกำลังพอดี เพราะถ้าร้อนจัดเทียนจะซึมกระจายไปตามเส้นผ้าไม่เกาะตามลวดลายที่ออกแบบไว้ในขณะเดียวกันก็ไม่ควรให้ความร้อนต่ำจนเกินไปเพราะจะทำให้เทียนเย็น เวลาเขียนเทียนไม่ซึมเข้าเนื้อผ้า การข้อมจะได้ลายที่ไม่ชัดเจน เพราะสีซึมเข้าบริเวณลายได้ ดังนั้นจึงควรทำให้เทียนอุ่นอยู่เสมอ เพื่อให้เหมาะกับการเขียนลาย อาจใช้อ่างน้ำร้อนแล้วนำน้ำเทียนที่ละลายแล้วใส่ภาชนะ แล้ววางบนอ่างน้ำร้อนอีกทีหนึ่ง แล้วตั้งบนเคาให้อุ่นอยู่เสมอจะทำให้เทียนมีคุณภาพดี เวลาเขียนหยดก็ไม่เปรอะเปื้อนภาชนะเพราะน้ำเทียนจะตกลงไปในอ่างน้ำ สามารถนำเทียนมาใช้งานได้อีก

๓. การเตรียมน้ำข้อมสี สีข้อมแต่ละชนิดจะมีวิธีการข้อมแตกต่างกันออกไป เมื่อไปซื้อสีข้อมทางร้านจะมีคำแนะนำข้อมสีแจกให้ด้วย หรือบางครั้งจะมีรายละเอียดแบบมาให้ พร้อมกับเนื้อสีด้วย ดังนั้นการเตรียมสีก็จะเตรียมตามรายละเอียดต่าง ๆ ที่แบบมาที่ละชั้น

ภาษาที่ใส่น้ำสีควรเป็นภาษาที่ป้องกันการกัดของสารเคมีจากสีที่ข้อมด้วย ภาษาที่นิยมได้แก่ กะละมัง หรือ ชามอ่างเคลือบ

๔. ออกแบบและร่างลายบนผ้า มีวิธีการอยู่ ๒ อย่างคือ ออกแบบโดยการเขียนลายและออกแบบโดยการพิมพ์ลายด้วยบล็อก เมื่อวางแผนแล้วใช้ดินสอเขียนลายเบา ๆ เพื่อให้ได้ตามที่ออกแบบไว้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยของผ้าที่จะนำไปใช้ เช่น ผ้าปูโต๊ะ ผ้าเช็ดหน้า ผ้าคลุมผม หรือ ผ้าที่มีภาพ ไรต์ดมิ่งเพื่อความสวยงาม การออกแบบลายจึงควรสอดคล้องกันด้วย คุณค่าของการสร้างลายผ้าชนิดนี้ อยู่ที่ฝีมือในการเขียนและออกแบบลวดลายตลอดจนเทคนิคในการย้อม ดังนั้นลายของผ้าแต่ละผืนจึงไม่เหมือนกัน แต่มีวิธีสร้างลายแบบวาดชนิดที่ใช้บล็อกหรือเครื่องพิมพ์ ลักษณะการสร้างลายแบบหลังนี้ คุณค่าด้อยกว่าแบบแรก เนื่องจากว่าเป็นงานที่สามารถผลิตได้ปริมาณมากและเหมือนกัน ลายที่นิยมใช้ในการออกแบบได้แก่

๔.๑ ลายซ้ำ มักใช้กับวิธีพิมพ์ลายหรืออาจใช้วิธีเขียนลายก็ได้ โดยมีรูปแบบที่มีลักษณะเหมือนกัน จัดช่องไฟให้พอเหมาะและขึ้นกับจำนวนสีที่จะข้อมด้วย

๔.๒ ลายเชิง ส่วนใหญ่จะเป็นลายบริเวณริมสุดของผ้า รูปแบบของลายอาจแตกต่างกันออกไป ขึ้นกับลายส่วนรวมของผ้านั้น ๆ ด้วย

๔.๓ ลายอิสระ หมายถึง ลายที่สามารถเขียนไว้ได้ทุกส่วนของผ้า ขึ้นอยู่กับรูปร่างของผ้าและประโยชน์

ที่จะนำไปใช้ประกอบกัน สิ่งสำคัญคือ ความกลมกลืนของลาย ไม่ควรออกแบบลายที่มีลักษณะไม่เข้าพวกกัน และในการเลือกสีข้อมก็ควรเลือกกลุ่มสีที่เข้ากันด้วย

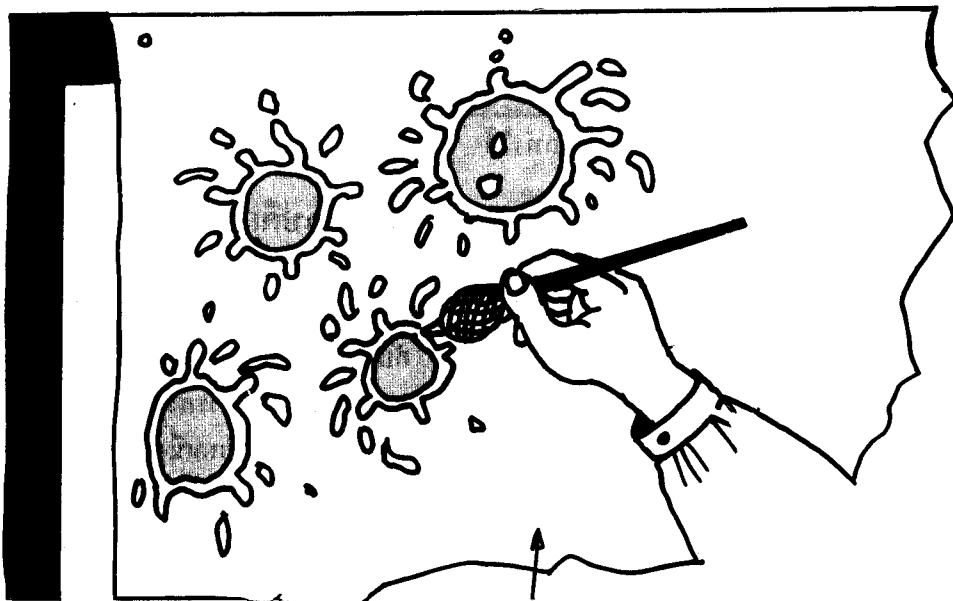
๕. การสร้างลายบนผืนผ้า สามารถทำได้ ๓ วิธีด้วยกัน คือ

๕.๑ วิธีเขียนด้วยชานดิ่งหรือฟู่กันจุ่มน้ำเทียน แล้วเขียนลงบนผืนผ้าตามลวดลายที่ออกแบบไว้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลวดลายเพราะบางตอนอาจใช้วิธีถมเทียนเป็นบริเวณกว้าง ๆ เพื่อให้ได้รอยแตกของเทียนเป็นลักษณะของลาย ดังนั้นในการเขียนก็อาจใช้ฟู่กันใหญ่ ๆ ระบายหรือจุ่มผืนผ้าลงไปใต้น้ำเทียนเลยก็ได้

๕.๒ การใช้บล็อกพิมพ์เทียนลงบนผ้า ใช้บล็อกทำด้วยทองแดงหรือสังกะสีเป็นลวดลายต่าง ๆ มีที่จับ เวลาจะพิมพ์ก็จับบล็อกจุ่มน้ำเทียนแล้วนำไปแตะหรือพิมพ์บนผ้าเป็นลวดลายต่าง ๆ ข้อดีของวิธีการนี้คือ ปริมาณน้ำเทียนจะสม่ำเสมอจนทำให้ลวดลายบนผ้าชัดเจนเท่ากันทั้งผืนผ้า

๕.๓ วิธีพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์ฉลุ แม่พิมพ์ทำด้วยแผ่นพลาสติกใส ๆ ฉลุให้เป็นลวดลายต่าง ๆ หลังจากนั้นจึงใช้ฟู่กันจุ่มน้ำเทียนระบายลงในช่องฉลุ ก็จะได้ลายตามแม่พิมพ์ฉลุนั้น

๖. ชั้นย้อมสี การย้อมนั้นขึ้นอยู่กับวิธีการออกแบบว่าจะใช้สีเดียวหรือหลายสี ดังนั้นการย้อมจะดำเนินไปตามการออกแบบซึ่งต้องวางแผนอย่างรัดกุม การย้อมสีเดียวมักจะข้อมด้วยสีที่เข้มเพื่อให้ได้ลายที่ชัดเจน

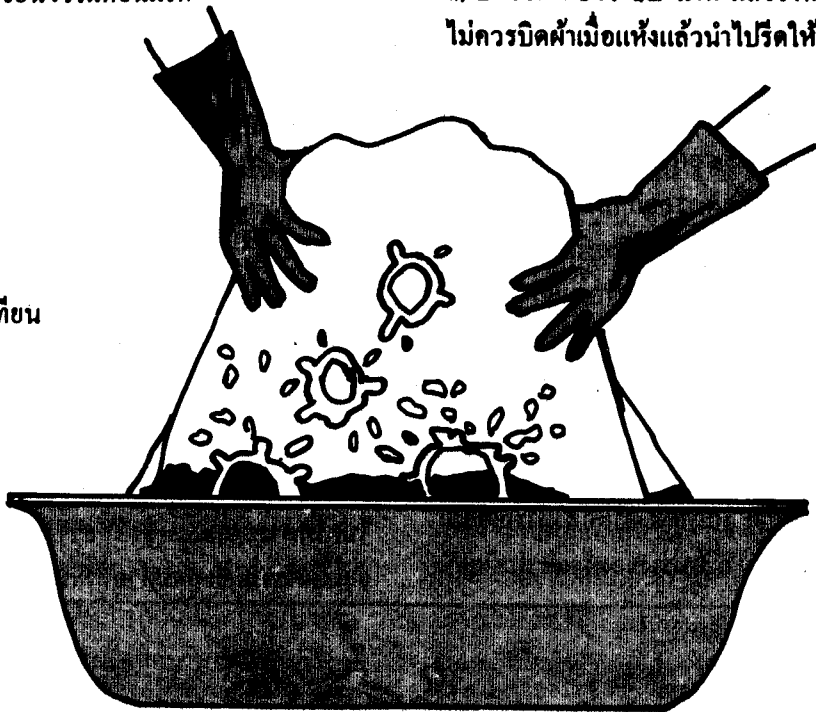

การเขียนภาพด้วยชานดิ่ง

การย้อมหลายสี ควรย้อมสีอ่อนแล้วทิ้งให้แห้งก่อน จึงนำไปเขียนเขียนทับ (ไม่ต้องเอาเทียนที่เขียนไว้เดิม ออก) แล้วจึงนำไปย้อมสีที่ ๒ ซึ่งเข้มกว่าสีแรก ทิ้งให้เทียนแห้งแล้วจึงดำเนินการเช่นเดียวกันเรื่อย ๆ จนครบสีที่ต้องการ ข้อสำคัญต้องย้อมจากสีอ่อนไปหาสีเข้มเสมอ

ในการย้อมครั้งเดียวให้ได้หลายสีก็สามารถทำได้โดยการใช้ฟู่กันจุ่มสีระบายไปบนผ้าบริเวณเล็ก ๆ บางส่วนของลาย ที่ต้องการนั้น ให้สีแตกต่างกัน หลังจากนั้นปล่อยให้แห้ง จึงถมเทียนลงบนสีที่เขียนไว้แล้ว เมื่อนำไปย้อมสีทั้งผืนจะได้ลายผ้าสีพื้นและมีลายดอกเล็ก ๆ ที่เป็นสีซึ่งเขียนไว้ในตอนแรก

นำผ้าที่เขียนด้วยเทียน
จุ่มลงไปในอ่างสี

๑. การนำเทียนออกจากผ้า ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธีดังนี้

๑.๑ การต้ม โดยต้มน้ำให้มีปริมาณมากพอควร อาจใส่น้ำสบู่หรือผงซักฟอกลงไปในน้ำด้วย เมื่อน้ำเดือดจึงจุ่มผ้าลงไปแล้วดึงขึ้น ประมาณ ๑-๒ ครั้ง จนเทียนละลายออกหมด ไม่ควรจุ่มบ่อย ๆ เพราะจะทำให้สีที่ย้อมติด ในกรณีที่มีเทียนลอยเป็นผ่ายอยู่บนผืนน้ำให้ใช้กระดาษหนังสือพิมพ์เก่า ๆ ซักคราบเทียนดังกล่าวสัก ๒-๓ ครั้งจนหมด

๑.๒ การรีด ใช้กระดาษหนังสือพิมพ์เก่า ๆ มาทับบนผ้าหลาย ๆ ชั้นแล้วใช้เตารีด รีดไปมาหลาย ๆ

ครั้งให้เทียนซึมติดกระดาษจนหมด

๑.๓ ในกรณีที่ใช้กับสีย้อมบางประเภทอาจใช้น้ำยาทำความสะอาด (cleaning solvents) ช่วยละลายเทียนออกมากใช้บริเวณเล็ก ๆ ที่ไม่สะดวกต่อการต้มหรือรีด เมื่อนำน้ำยาทำความสะอาดแล้วควรนำไปซักน้ำอีกครั้งหนึ่ง

๔. การทำความสะอาดผ้าก่อนนำไปใช้เมื่อนำเทียนออกเรียบร้อยแล้ว เพื่อให้ผ้าสะอาด นุ่มนวล สีสดสวยงาม ไม่ซีดจางภายหลัง ก็ควรนำไปซัก น้ำสบู่-เทียน ซึ่งใช้ประมาณ ๑ ช้อนชา ค่อน้ำ ๑๐ ลิตร และนำไปแช่น้ำส้มเทียมน้ำ ๑๐ ลิตร ค่อน้ำส้มเทียมน้ำ ๑/๒ ชวด แช่ไว้ ๑๕ นาที แล้วจึงนำไปผึ่งลมให้แห้ง ไม่ควรบิดผ้าเมื่อแห้งแล้วนำไปรีดให้เรียบ

การสร้างภาพแบบวาดกับการเรียนการสอนศิลปะศึกษา

ในหลักสูตรและการเรียนการสอนศิลปะศึกษาระดับต่าง ๆ นั้น มีรายวิชาต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ การใช้สี การออกแบบลายผ้าหรือการสร้างสรรคทางศิลปะต่าง ๆ การสร้างภาพแบบวาด นับเป็นกิจกรรมทางศิลปะแบบหนึ่งที่จะเสริมสร้างประสบการณ์ให้กับผู้เรียนและสอดคล้องกับหลักสูตร ทำให้ผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในอาชีพหรืองานอดิเรกในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งสรุปประโยชน์ที่ได้พอสังเขปดังนี้

ผ้าบาติกที่ข้อมเสร็จแล้ว

๑. ทำให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์จากการทดลองเกี่ยวกับสี ประเภทสีข้อม ได้รู้จักขั้นตอน และกรรมวิธีข้อมตลอดจนสร้างภาพที่ได้จากการข้อมสีเป็นต้น

๒. สามารถที่จะนำไปใช้ในกิจกรรมการวาดภาพระบายสีหรืองานจิตรกรรมได้ โดยการเลือกใช้วิธีบาติก ซึ่งเป็นการสร้างภาพที่จะได้รูปแบบแปลก ๆ แตกต่างไปจากการวาดและระบายสีธรรมดาตามที่เคยทำมา ก็จะทำให้ผู้เรียนสนุกสนานและสนใจในกิจกรรมนี้ได้

๓. ในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบลายผ้า วิธีการสร้างภาพแบบบาติกสามารถนำไปใช้ได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นที่นิยมในการสร้างลายผ้าแบบหนึ่ง และผู้เรียนก็สามารถทำได้ไม่ยาก

๔. ผู้เรียนสามารถที่จะนำวิธีการนี้ไปสร้างสรรค์งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ได้ หรืออาจประยุกต์เป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวันได้จนสามารถดัดแปลงเป็นอาชีพ หรืองานอดิเรกได้ด้วย

วินัย โสมคี

บรรณานุกรม

วินัย โสมคี. กิจกรรมสร้างสรรค์.: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔

Herberholz, Barbara. 'Paste batik,' Arts & Activities. 99(2) : 6-7; March 1986.